

*І.О.Бичук,
кандидат філософських наук,
доцент кафедри соціологія та соціальної
роботи СНУ імені Лесі Українки*

АВТОНОМІСТСЬКО-ФЕДЕРАЛІСТСЬКА КОНЦЕПЦІЯ М.ДРАГОМАНОВА

Значний інтерес науковців, громадських діячів викликає творча спадщина мислителів, які стояли біля витоків процесу українського національного відродження, теоретично розробляли національну ідею, генерували національну свідомість українців. Попри появу впродовж останніх десятиліть ґрунтовних наукових досліджень з цієї проблематики, низка аспектів її лишається недостатньо проаналізованою і теоретично висвітленою. Найбільш виразним представником її на українському ґрунті був М.Драгоманов, який культивував високоморальну особистість, що діє зважено і відповідально, чітко корелює свої інтереси з інтересами соціуму. Саме М.Драгоманов наполягав на необхідності здійснення конституційних, політичних свобод суспільства й особи в такій послідовності: підвищення політичної свідомості трудящих, їх культурно-просвітницького рівня; встановлення конституційно-правового режиму в країні, проголошення і гарантування прав та свобод людини, прав нації; вжиття соціально-економічних заходів згідно з принципом самостійної справедливості.

Спадщину М.Драгоманова ґрунтовно досліджували О.Скакун, М.Молчанов, Т.Андрусак, В.Возний. Продуктивно працював над драгомановською проблематикою А.Круглашов. В.Потульніцький у своїх працях звертав увагу передовсім на суспільно-політичну спадщину мислителя. Я.Грицак порівнював окремі аспекти політичних поглядів М.Драгоманова з ідеями І.Франка, О.Козирев – з твердженнями В.Антоновича, Л.Комзюк – з державно-політичним ідеалом М.Міхновського.

Спробуємо розкрити особливості автономістсько-федералістської концепції М.Драгоманова.

Пору цього діяча належать такі фундаментальні праці з питань

суспільного будівництва, як «Положение и задачи науки древней истории», «Шевченко, українофіли і соціалізм», «Чудацькі думки про українську національну справу» та ін. Написане М. Драгомановим «Переднє слово», за словами І. Лисяка-Рудницького, становить «переломову подію в розвитку новітньої української політичної думки», його можна взагалі вважати «першою українською політичною програмою» [7, 34].

У світоглядному сенсі концептуалістика М. Драгоманова поєднувала в собі ідеї соціальної рівності й справедливості з буржуазно-демократичними ідеями конституційного права, широкого місцевого самоврядування, необхідності політичної боротьби. Успадкувавши традиції Кирило-Мефодіївського товариства, М. Драгоманов істотно розвинув їх. Це дістало відображення у програмі «Громада», підписаній окрім нього С. Подолинським та М. Павликом. Навколо М. Драгоманова сформувався Женевський гурток – перший паросток українського соціалістичного руху. Принагідно зауважимо, що підвалинами соціалістичних поглядів мислителів були насамперед етичні засади, а не економічна чи ідеологічна програми.

Відрекомендовуючи себе практиком-еволюціоністом, М. Драгоманов наполягав на необхідності здійснення конституційних, політичних свобод суспільства й особи в такій послідовності: піднесення політичної свідомості трудящих, їхнього культурно-просвітницького рівня; запровадження конституційно-правового режиму в країні, проголошення і гарантування прав та свобод людини, прав нації; здійснення соціально-економічних заходів згідно з принципом самостійної справедливості.

За М. Драгомановим, федерація є найвищою формою держави, яка охороняє народ від будь-якого гніту і забезпечує свободу кожній людині, сприяючи їй повному матеріальному і духовному розвитку. Така держава повинна якомога ширше залучати людей до державної діяльності. М. Драгоманов акцентував увагу на тому, що федеративних якостей держава може набути лише за умови політичної свободи, яка буде поширюватись на всі державні установи заради гарантування прав людини, забезпечення її найкращого представництва у владі і найкращого контролю за владою, затвердження у відносинах між людьми рівності перед законом.

Основа демократичного суспільства – самоуправління. Це не лише форма децентралізації держави, а й механізм суспільно-

політичного ладу. Ключове місце у концепції М. Драгоманова посідають громадянин та громади. Подальша організація влади будується за схемою: громадянин – громада – волость – повіт – область – держава (лише державні органи не є самоврядними). Іншими словами, у схемі організації місцевого самоврядування закладено так звану громадянську модель, що згодом стала основою Європейської хартії місцевого самоврядування.

Загальногромадянські справи перебувають у віданні народних депутатів, обраних для розв'язання конкретних питань від кожного краю чи повіту, що входять до спільноти, на основі рівного і пропорційного представництва. У цьому разі на вищому рівні, а також на рівні крайовому чи територіальному, не повинно бути жодного диктату з боку обраних представників чи навіть органу, який їх об'єднує, щодо тих, хто, власне, делегує їм свої повноваження, – низового об'єднання громад чи окремо взятої общини.

«Міркуючи далі, – пише М. Драгоманов, – ми прийдемо до висновку, що і община буде дорога кожному, якщо вона не буде нікого заставляти належати чи не належати до неї. І община повинна бути спілкою вільних людей. Дійти до того, щоб спілки людей, як великі, так і малі, склались з таких вільних людей, які добровільно зійшлися для загальної праці і взаємної допомоги, – це і є та мета, до якої линуть люди і яка не має нічого спільного із сучасними державами, яким би не був їхній устрій» [2, 44].

Будучи прихильником федералізму, М. Драгоманов з недовірою ставився до централізму. Він боровся за децентралізацію і місцеве самоуправління, за федерацію вільних общин-громад. Його державний ідеал – федеральне об'єднання політично автономних країв і областей. Драгомановський федералізм – це складна система поглядів, яка має широке коло аспектів, серед яких ключового значення набувають федерація вільних громадян (т.зв. громадський соціалізм) і федерація автономних земств і країв як засіб буржуазно-демократичних перетворень.

Для М. Драгоманова федералізм – це і засіб партійно-політичної організації, і етнополітичний принцип розв'язання міжнаціональних суперечностей, і сукупність методів місцевого самоуправління, і конкретний варіант загальнодержавного політичного режиму, і модель міждержавних відносин взагалі, і засіб «роздержавлення» суспільного життя на шляхах його колективістської соціалізації,

головна умова для обмежених буржуазно-демократичних реформ. Федералізм – це антипод, але не централізації як такої, а централізації бюрократичної і антидемократичної, коли гине будь-яка свобода, а казенна одноманітність думок, слів і вчинків торжествує. Федералізм протилежний деспотизмові, незалежно від того, у якій формі він відрекомендований. Драгоманов усвідомлював, що деспотизм може маскуватися під колективним волевиявленням. Демократія зовсім не тотожна свободі, як і єдиноосібне правління – сваволі.

Ведучи мову про М. Драгоманова як про федераліста, ми маємо на увазі не лише той факт, що він був прихильником федеративної держави, терміни «федерація», «федералістичні зв'язки», «федералізм» застосовувалися ним для позначення різних форм зв'язків між державами, а також між іншими громадськими і територіальними об'єднаннями, що не мають державного характеру. Зокрема, в першому томі збірника «Громада» (1878) М. Драгоманов розвинув програму ідеального устрою, що ґрунтується на федеративних відносинах між громадами. Але згодом він відійшов від суто громадівської версії федерації, утверджуючись на позиціях обласного автономізму і децентралізму.

Разом з тим з моменту виїзду за кордон і до кінця життя М. Драгоманов поєднував пропаганду політичної свободи з боротьбою проти централізму і зі сповіданням місцевого самоуправління. Його ідеалом була федеративна демократична республіка, в основу якої покладено принцип децентралізму, а конституціоналізм він розглядав як передумову утворення федеративної держави з широким місцевим самоврядуванням.

Найефективнішим засобом партійно-політичної організації М. Драгоманов вважав саме федералізм. Тому він наполягає на необхідності використовувати федералістський принцип у процесі створення нових революційних, соціалістичних гуртків і організацій. На його думку, оскільки соціалістам і революціонерам-демократам доводиться діяти на території, де проживає національно неоднорідне населення, було б логічним у агітаційно-пропагандистській роботі враховувати етнокультурні особливості того чи іншого регіону, користуючись мовою, зрозумілою широким масам населення.

Концепція федералізму М. Драгоманова базувалася на запереченні бюрократичного централізму і в цьому розумінні була прогресивною. Разом з тим парламентаризм він не розглядав як панацею

від бюрократичного централізму, оскільки вважав, що «централістський парламентаризм» у державах з різнонаціональним населенням є «новим знаряддям насильства над природними правами і інтересами населення» [6, 180]. Парламентському централізму мислитель протиставляв децентралістський парламентаризм, який розумів як систему територіально-громадського самоуправління знизу вгору (обласні, повітові представницькі збори, сільські сходи) на протигагу централізованим державам, побудованим за принципом згори–вниз.

Основою федеративної держави М.Драгоманов вважав обласну автономію, місцеву владу, місцеве управління внутрішніми справами в межах певної території. Разом з тим ця влада бере участь у створенні «загальної волі» як частини всієї федерації, всього союзу. Якщо на рівні центральних органів влади Драгоманов припускав розподіл законодавчих і виконавчих органів, то місцеві виборчі органи розглядав як органи не тільки місцевого самоврядування, а й влади. Лише на обласному рівні, згідно з його програмою, існує влада на кшталт центральної.

Для обґрунтування своєї позиції М.Драгоманов залучає багатий матеріал з української та західноєвропейської історії. Зародки місцевого самоврядування вчений вбачає в політичному самоврядуванні Запорозької Січі. «Козацькі республіки старої України були більш близькими до ідеального політичного ладу, чим та російська імперія, в якій благоденствує Україна в нинішній час. Ці республіки мали свої недостачі ... але все ж таки вони були республіки, все таки, наприклад, Запоріжжя представляло цілком демократичну общину ... все-таки в Гетьманщині сотня була самоврядовою волостю, а вся Гетьманщина – такою ж областю, в якій поступово вироблялись форми загальнонародного представництва» [5, 14].

Поряд з «горизонтальним» поділом влади М.Драгоманов пропагував і «вертикальний» поділ – між федерацією та її суб'єктами, надаючи йому більшого значення. На протигагу централізації, за якою державне управління здійснюється тільки згори, з одного центру, має місце й підпорядкованість органів влади і управління по вертикалі, тобто вищим органам. Децентралізація, на думку М.Драгоманова, припускає делегування на місця компетенції центральних органів, крім тих питань, що мають вихід на зовнішньополітичну діяльність або на проміжні органи між центром та найнижчою

територіально-адміністративною одиницею.

У своїй концепції федерації М. Драгоманов відводить центру роль суто номінальну. Самоврядні обласні об'єднання становлять одну федеративну державу, а не центр, що стоїть над ними. Ні про який суверенітет центру не йдеться. Єдина держава може функціонувати тією мірою, якою виражає загальну інтегровану волю всіх суб'єктів союзу, тобто волю, що визначається потребами всього громадянського суспільства, в основі якого – права громадян.

Федералістична концепція М. Драгоманова була покликана розв'язати національне питання. Вчений і громадський діяч був переконаний, що політична свобода неможлива без свободи національної. Держави як «перші широкі правові гуртожитки» утворились на території з національно однорідним населенням і «в багатьох випадках ще й досі майже не виходять за межі національні». Саме тому слова «народ» та «держава» часто вживаються як ідентичні, однаково замінюючись словами «nation», «nation».

Розмежовуючи нації державні та недержавні (яким не пощастило зберегти свою національну незалежність), М. Драгоманов зазначав, що українці багато втратили через те, що в ті часи, коли більша частина інших народів у Європі творили свої держави, їм не вдалося це зробити. Але як би там не було, а своя держава була й досі лишається для людей «союзом для оборони себе від чужих і для упорядкування своїх прав на своїй землі по своїй волі» [5, 31]. Саме недержавні нації, на думку Драгоманова, вимагають державного вирішення національного питання з допомогою принципів федералізму і автономізму.

Виразною рисою його поглядів на федерацію є заперечення політичної децентралізації за суто національною ознакою. Вчений намагався створити політичну самостійність, живу диференціацію державного устрою з урахуванням конкретного рівня розвитку кожної території, беручи до уваги і господарські, і національно-культурні, і релігійні особливості. Не відкидаючи національного фактору у визначенні територіальних кордонів автономії, М. Драгоманов акцентує на територіально-господарському, обласному принципі, а не національному. Будучи прихильником обласної, а не національної автономії, він, проте, сподівався шляхом запровадження федеративного устрою і обласної автономії демократично вирішити національне питання в Росії, в тому числі й українське.

Взірець політичної федерації М. Драгоманов убачав у сучасній йому Швейцарії, про яку писав неодноразово. Йому імпував конституційний лад, що гарантував кожному громадянину невід'ємні права і свободи особи: «Рівність перед законом, вільність від арешту без суду, вільність належати до будь-якої віри чи не належати до ніякої (вільність совісті), вільність слова, зборів, друку, товариства і т.д.» [4, 9].

Ці права гарантуються як місцевим, так і федеральним законодавством. Владні структури децентралізовані, оскільки «найбільша частина державних справ у Швейцарії рішається не спілковим урядом, а кантональним. Кантональні уряди порядкують поліцією, звичайним судом, школами і т.д. Федеральний уряд порядкує тими справами, що спільні всім кантонам, як військо, мита, залізниця, пошти» [4, 9]. Децентралізація має демократичний, а не бюрократичний характер, оскільки, «даючи кожній людині особисті права, швейцарські закони дають кожному і можливість мати якнайбільшу участь у порядкуванні громадянськими, державними справами» [4, 9].

Привертають увагу вченого і способи безпосереднього волевиявлення на місцевому і федеральному рівнях. М. Драгоманов писав, що в кількох кантонах закони ухвалюються тільки загальним голосуванням на зборах громади, а урядові й державні органи лише готують законопроект до цих зборів. Найважливішими інститутами безпосередньої народної участі в діяльності органів влади М. Драгоманов вважав референдум і законодавчу ініціативу. Йому здавалося необхідним для забезпечення справжньої демократичності державних структур те, що «певні важні справи федеральні і кантональні, великі податки і т.ін. обов'язково мусять переноситись до народу» [4, 10].

Оголошення референдуму з обов'язковою для всіх участю – прерогатива уряду. Водночас будь-яка група громадян може мати право законодавчої ініціативи, домагатися скасування будь-якого закону чи прийняття нового, внесення поправок у чинний закон. Якщо ж на підтримку своїх вимог ними буде зібрано необхідну кількість голосів, «то уряд мусить виробити закон і поставити його на референдум. При таких порядках можна сказати, що Швейцарія є дійсно республіка, річ суспільна, цебто така держава, в котрій народ сам порядкує своїми ділами» [4, 11].

Погляди М. Драгоманова на цінність нації як форми солідарності

між людьми заслуговують на особливу увагу. На той час завдяки поширенню марксистських ідей революційна інтелігенція визнавала єдиною цінною формою солідарності між людьми класову солідарність. М. Драгоманов не перебільшував ні національної, ні класової солідарності, не відкидав ні першої, ні другої. Будучи прихильником загальнолюдської солідарності, він вважав потрібним підходити конкретно-історично до їх оцінювання.

Не всяка класова солідарність має культурно-історичну цінність. М. Драгоманов був переконаний, що джерело демократії – не в пролетарському русі, а в загальнодемократичних силах народу, що безумовне утвердження виключно класових інтересів неминуче відсуває на задній план інтереси людини, перетворюючи її на засіб для досягнення цілей, що стоять перед класом. Не ігноруючи інтернаціональної сутності класової солідарності, висунутої марксистами, він вирізняв національну форму солідарності демократичних сил, пропонував через неї йти до інтернаціональної, загальнолюдської солідарності. З його погляду, класова свідомість роз'єднує націю, суспільство, тоді як національна свідомість, що живиться культурною спільністю народу, здатна об'єднати і наснажити його на творчу працю.

Втім, з багатьох міркувань усе-таки важко погодитися з тезою, що «започатковані Драгомановим ідеї федералізму і автономії стали тим реалістичним, закономірним, історично виправданим щаблем української суспільно-політичної думки, який заклав основи української національної державності» [1, 371]. Щоб вести предметну мову про «історичність», «закономірність» та «історичну виправданість» тих чи інших ідей взагалі й ідей М. Драгоманова зокрема, варто було б попередньо подбати про критеріальні верифікатори, які в даному разі цілковито відсутні. Якщо ж критеріального арбітражу нема, то приблизно з однаковою аргументаційною переконливістю можна стверджувати як про «закладання основ української національної державності», так і про їх демонтаж чи апріорне унеможливлення. Як в одному, так і в іншому випадку матимемо справу із суб'єктивізмом чистої води.

Отже, мета, до якої прагнув М. Драгоманов, – це політичне і національне визволення українського народу, світу народних мас, прилучення їх до культури і об'єднання культурних і вільних народів у федерацію, де не було б «старших» і «молодших», а були б

лише вільні політично і національно рівноправні народи-брати.

М. Драгоманов обстоював ідею лібералізму, розширення і зміцнення прав людини на ґрунті впровадження федеративних засад, спрямування громадської діяльності на шлях цивілізованих форм самоврядування, побудови країни за кращими зразками європейських держав.

У багатьох своїх працях мислитель намагався довести, що він – не ворог національних інтересів України, що загальнолюдські інтереси цілком узгоджуються з перспективами українського розвитку: «Людина мусить прийти до того, що сама по собі думка про національність ще не може довести людей до волі й правди для всіх і навіть не може дати ради для впорядкування навіть державних справ. Треба пошукати чогось іншого, такого, що б стало вище над усіма національностями та й мирило їх, коли вони підуть одна проти другої. Треба шукати всесвітньої правди, котра б була спільною всім національностям» [3, 469]. Розуміючи це, М. Драгоманов прагнув, щоб це зрозуміли також «виборювачі національних інтересів».

ЛІТЕРАТУРА

1. *Горбань Т.Ю.* Еволюція ідеї національного самовизначення в українській суспільно-політичній думці кінця XIX – першої чверті XX століть. – К. : ІПіЕНД імені І.Ф.Кураса НАН України, 2010. – 386 с.
2. *Драгоманов М.* Передне слово до «Громади» // «Громада». Українська збірка. – Женева, 1878. – 101 с.
3. *Драгоманов М.* Вибране. – К. : Либідь, 1991. – 688 с.
4. *Драгоманов М.* Швейцарська спілка. – К., Вид. 4, 1907. – 78 с.
5. *Драгоманов М.П.* Историческая Польша и великорусская демократия. – К., 1917. – 42 с.
6. *Драгоманов М.П.* Собрание политических сочинений. – Париж, 1905. – Т. I. – 214 с.
7. *Лисяк-Рудницький І.* Історичні есе. – К. : Основи, 1994. – Т.2. – 573 с.

Бичук І.О. Автономістсько-федералістська концепція М. Драгоманова.

Завдяки автономістсько-федералістській концепції, на думку М. Драгоманова, цілком могли бути розв'язані ключові соціально-економічні, державно-політичні та національні проблеми тогочасної України. Метою України, вважав Драгоманов, має бути досягнення соціально-економічного

та політичного статусу, аналогічного передовим європейським країнам. Досягти цього можна лише тоді, коли «український дух дістане ширшу правову базу». Ключовими мають бути ідея лібералізму, розширення і зміцнення прав людини на ґрунті запровадження федеративних засад, намагання спрямувати громадську діяльність на шлях цивілізованих форм самоврядування, бажання збудувати країну за найкращими зразками європейських держав.

Ключові слова: федералізм, політичні права, нація, конституційні права, самоуправління.

Бычук И.А. Автономно-федералистская концепция М.Драгоманова.

Благодаря автономно-федералистской концепции, по мнению М.Драгоманова, вполне могли быть решены ключевые социально-экономические, государственно-политические и национальные проблемы тогдашней Украины. Целью Украины, считал Драгоманов, должно быть достижение социально-экономического и политического статуса, аналогичного передовым европейским странам. Достичь этого можно лишь тогда, когда «украинский дух получит широкую правовую базу». Ключевыми должны быть идея либерализма, расширение и укрепление прав человека на почве введения федеральных начал, попытки направить общественную деятельность на путь цивилизованных форм самоуправления, желание построить страну по лучшим образцам европейских государств.

Ключевые слова: федерализм, политические права, нация, конституционные права, самоуправления.

Bychuk I.O. Autonomic-Federalists the concept of M.Drahomanov.

In the article autonomic-Federalists the concept of M.Drahomanov, which, in his opinion, could be solved key socio-economic, public-political and national problems of contemporary Ukraine. According to M.Drahomanov, the goal of Ukraine should be the achievement of socio-economic and political status similar to the advanced European countries. This can be achieved only when "the Ukrainian spirit will be in a better legal framework". The key thesis of M.Drahomanov the idea of liberalism is the expansion and strengthening of human rights on the basis of introducing federated basics which attempts to direct social activity on the path of civilized forms of self-government is the desire to build the country with the best samples of European States.

Key words: federalism, political rights, the nation, the constitutional rights of self-government.